

WERKEN AAN RUIMTE VOOR ANDERS-ZIJN

Ieder jaar stijgt het aantal mensen dat wordt doorverwezen naar de geestelijke gezondheidszorg, het speciaal onderwijs, Wajong of schuldhulpverlening met 10 procent. 'In enkele decennia is het aantal Nederlanders dat zich niet eigenhandig in onze samenleving kan handhaven verdubbeld', zegt ook Hans van Ewijk in april 2013. Het is belangrijk dat deze mensen 'lid van de wereld mogen worden'. Kwartiermaken biedt daarvoor een oplossing.

DOOR DOORTJE KAL

An mijn kwartiermaakactiviteiten ligt de vraag van cliënten ten grondslag om, zoals een van hen het eens formuleerde, 'lid van de wereld te mogen worden' (Scholtens & Kal, 1999). Maar dat lukt niet zomaar als je gek bent of gek bent geweest.

Met het beleid van *vermaatschappelijking* uit de jaren tachtig wordt geprobeerd mensen die voorheen met psychiatrische problematiek, een verstandelijke beperking of om andere redenen in instituten leefden, in de samenleving te laten terugkeren of hen in de samenleving te houden. Zorg dicht bij huis en maatschappelijke steun moeten hen 'lid van de wereld' maken. Paradoxaal genoeg verenigt de psychiatrie zich tegelijkertijd meer en meer tot het medisch-biologische. Dat is ernstig. De toename van biomedische kennis leidt weliswaar tot steeds meer geïdentificeerde psychiatrische problematiek, maar het leidt niet tot meer begrip of tolerantie voor mensen 'met wie wat is'. Het dominante biomedische denken maakt het voor ggz-cliënten en andere burgers daardoor moeilijk anders te denken dan in termen van 'psychisch ziek' en 'gezond'. Het maakt het moeilijk anders te denken over anders-zijn. De komst van het nieuwe psychiatrie-handboek DSM-V, mei 2013 versterkt die tendens alleen maar.

MAATSCHAPPELIJKE BENADERING

Maatschappelijke contexten zijn in de psychiatrie steeds minder een thema. Er is steeds meer sprake van een individualiserende en medicaliserende benadering. Psychiater Trimbos signaleerde dit in 1975 al met spijt. Volgens Trimbos was het ook zaak de maatschappij te behandelen die de 'collectieve neurosen' veroorzaakte. Trimbos zag zich als psychiater genoodzaakt tot een maatschappijkritische opstelling. Hij zei: 'Wie ervaart dat maatschappelijke structuren medeverantwoordelijk zijn voor de psychische nood en de afwijkingen die het

psychiatrische systeem binnenkomen, krijgt te maken met maatschappijkritiek en politiek. Door de eeuwen heen is de psychiatrische patiënt iemand die meer schade ondervindt dan schade berokkent.' (Trimbos, 1975)

In zijn oratie gaf Martin Stam een vergelijkbaar citaat, dit keer van de grondlegger van de eerste school voor maatschappelijk werk, Marie Muller-Lulofs. Zij zei: 'Iedere armenzorg, die niet doordringt tot de diepste bronnen, waaraan de armoede ontwelt en de kern van de armoede onaangevochten laat voortbestaan; iedere armenzorg die slechts lenigend en niet voorbehoedend werk presteert (...) is medeschuldig aan de minachting, waaraan de armenzorg is blootgesteld. Armenzorg zonder sociale politiek zal nooit haar hoogste doel: de reclassering, de opheffing van de arme in de verstrekte zin, verwezenlijkt kunnen zien.' (Stam, 2013, p. 10)

Kwartiermaken zet die sociale politiek weer vol op de agenda. Kort gezegd was het doel van het eerste kwartiermaakproject – in de terminologie van begin jaren negentig:

'...het bevorderen van een infrastructuur waardoor de participatie aan wonen, werken, weten en welzijn van mensen met een psychiatrische handicap van de grond komt. Het project is gericht op de maatschappelijke integratie van mensen die nu maar al te vaak een gemarginaliseerd bestaan leiden. Het raakt precies het gebied waar de beïnvloedingsmogelijkheden van de ggz tekortschieten en waarvoor maatschappelijke betrokkenheid een vereiste is.(...) Het gaat niet om een normaliseringsproces, om het aanpassen van de patiënten aan de samenleving. Het gaat om een acceptatie (en herwaardering) van het 'anders-zijn', om het scheppen van sociale ruimte in de samenleving, om gerichtheid op overlevingskansen van kwetsbare mensen.'

Bron: Brochure Psychiatrie Opbouwwerk Samenleving, 1991

FOTO: ROB HUIBERS / HOLLANDE HOOGTE

Meer dan twaalfhonderd bewoners van de Utrechtse jaren dertigwijk Oog In Al schoven aan in de Handelstraat aan de langste ontbijt-tafel ooit, 22 september 2013.

voor (ruimte voor) anders-zijn.

Door het anders-zijn als *verhoudingsprobleem* aan te merken, komt ook de andere pool, de normaliteit, in het geding. De 'gewone' wereld komt ter discussie te staan, juist om voor 'de vreemde ander' gastvrijheid te realiseren.

STRIJDIGHEID

In verband met de ontvangst van degene die misschien als vreemd wordt ervaren, heb ik in mijn proefschrift het begrip strijdigheid geïntroduceerd. *Strijdigheid* heeft bij de Franse filosoof Lyotard de speciale betekenis van een conflict over een conflict. Een conflict over een conflict ontstaat als 'de andere partij' het conflict niet als zodanig erkent. De ervaring wordt daardoor onpresenteerbaar.

Dat is bij kwartiermaken een cruciale notie. Het gaat om een ervaring die de kwetsbare betrokkene niet kan bespreken in algemeen verstaanbare of erkende termen. Dat plaatst hem of haar in een positie van sprakeloosheid en daarmee van isolement. De kern van strijdigheid bestaat uit het lijden aan onrecht dat niet te verwoorden is in de logica van 'de tegenpartij'.

GASTVRIJHEID

Kwartiermaken richt zich met het oog op deze ervaren vreemdheid en strijdigheid op het gastvrij

maken van de samenleving. In zijn essay *Over gastvrijheid* vraagt de eveneens Franse filosoof Jacques Derrida (1998) zich af of wij van 'de vreemdeling' kunnen verwachten, dat hij of zij zich gedraagt als de anderen en de taal spreekt van de anderen vóórdat hij of zij verwelkomd wordt. Is iemand dan nog een vreemde? Is er dan nog sprake van gastvrijheid?

Bij Derrida is gastvrijheid – het toegang geven aan de vreemdeling of aan andersheid – gekoppeld aan een tussenruimte. Dat is een vrijplaats waar bemiddeling en grensoverschrijding plaats kunnen vinden tussen mij en de ander, *zonder dat ik me hoeft te verliezen in de ander en zonder dat de ander zich hoeft te assimileren aan mijn identiteit*.

Het begrip *niche* kunnen we zien als een concretisering van deze gastvrijheid. Niches zijn omgevingen waarin een gevoel van eigenwaarde en een besef van invloed worden gevoeld. Kwartiermakers werken aan niches in welzijns- en vrijwilligerswerk, en op alle plekken waar mensen willen deelnemen aan het maatschappelijk verkeer.

Kwetsbare mensen vinden in niches anderen die emotioneel ondersteunend zijn en tijd hebben. Er vinden activiteiten plaats die zij als zinvol ervaren. Niches danken hun kwaliteit mede aan maatjes, ➤

REFLECTIE OP HET GANGBARE

Kwartiermaken verdedigt de stelling dat het streven naar inclusie van mensen met een psychiatrische achtergrond of andere 'niet-standaardburgers' de ontvangende samenleving confronteert met frictie, met ongemakkelijkheid, met mensen die niet zomaar passen. Dit vraagt van de samenleving met haar instellingen en bedrijven, buurten en verenigingen, taal en cultuur, burgers en politici, maatschappelijk werkers en andere professionals, om reflectie op het gangbare met het oog op toegang voor en tot die 'vreemde' ander. Kwartiermakers zetten aan tot onderzoek naar de uitsluitende werking van de 'normale' samenleving zodat mensen in kwetsbare posities mee kunnen doen naar eigen wens en mogelijkheden.

Zonder voorbereiding, zonder speciale inzet, bestaat er gerede kans dat de ontmoeting met 'de ongewone ander' op niets uitloopt. Een integratie zonder dat de ander in zijn of haar anders-zijn kan verschijnen, dwingt tot eenzijdige aanpassing, tot assimilatie, tot onderdrukkende gelijkwording zonder erkenning van het verschil. Kwartiermaken betreft precies deze voorbereiding, deze wegbereiding

mensen die zich ter plekke opwerpen als bondgenoot en als het nodig is als bemiddelaar (zie ook de maatjes bij Kees Onderwater. Dit zijn andere maatjes dan uit de bekende maatjesprojecten of vriendendiensten van www.ikwordmaatje.nl).

IEMAND DIE MET JE OPWERKT

Een kwartiermaker meldt aan een vrijwilligersorganisatie dat zij mensen kent die graag vrijwilligerswerk zouden willen doen. Ze zijn echter soms een beetje onzeker en ze probeert de bemiddeling te vergemakkelijken. De coördinator reageert: 'We hebben sterke vrijwilligers nodig. Onzekere mensen kunnen we niet gebruiken.'

Aan de kwartiermaker is dan de taak de coördinator ten eerste te verleiden tot contact met de voor hem 'vreemde' (want, onzekere) vrijwilligers. Ten tweede probeert de kwartiermaker duidelijk te maken – het liefst samen met degene die het vrijwilligerswerk wil doen – waaruit voor deze persoon gastvrijheid bestaat. Bijvoorbeeld iemand die met je opwerkt, die je welkom heet en bij wie je met je vragen en onzekerheden terecht kunt. Dat kan gewoon een medevrijwilliger zijn die iets steviger in de schoenen staat. Het is precies dat wat gastvrijheid kwaliteit geeft.

De opschorting is eigenlijk het nagaan wat de ander nodig heeft om in de organisatie te gedijen. Het gaat om kansen creëren zodat mensen bij kunnen dragen, naar eigen wens en vermogen. Dat kan betekenen dat je iets anders moet doen dan je normaal doet. Meedoen gaat voor sommige mensen namelijk niet vanzelf.

KWETSBAARHEID

In het nieuwe boek *De Zorgval* (2013) stelt Andries Baart dat in het hedendaags taalspel van eigen kracht en zelfredzaamheid weinig ruimte bestaat voor het gegeven dat veel mensen die een beroep doen op de Wet maatschappelijke ondersteuning eerder kwetsbaar zijn dan zelfredzaam. Kwetsbaarheid lijkt binnen de huidige beleidstaal een taboe te zijn.

Op zich juich ik de nadruk op eigen kracht en talent toe. Dat perspectief is jarenlang verwaarloosd. Tegelijkertijd lijkt het erop dat deze nadruk iets anders zoekmaakt: de niet uit te wissen kwetsbaarheid van de betrokkenen. Dat is een lastig dilemma. Cliënten klagen immers steen en been over het gebrek aan maatschappelijke oriëntatie bij hun hulpverleners, het gebrek aan vertrouwen in hun herstellvermogen en het gebrek aan vertrouwen in de helende kracht van deelname aan de samenleving. Maar dat hoeft ons niet in verlegenheid te brengen met betrekking tot kwetsbaarheid. Kwetsbaarheid moet niet een *onwaarde* worden.

Kwetsbaarheid en anders-zijn zijn onderling verbonden. Anders-zijn vertegenwoordigt een waarde die je alleen het volle pond kunt geven als je kwetsbaarheid meeneemt. Kwartiermakers wijzen erop dat het iets is waarmee de samenleving rekening moet houden. Als de omgeving zich aanpast, op jou raakt afgesteld, verdwijnt de afwijking of doet ze er minder toe. Kwetsbaarheid is net als anders-zijn een *verhoudingsprobleem*. Zodra je kwetsbaar mag zijn, wordt je kwetsbaarheid al minder.

Dat was ook het thema van het congres *Uit de zorgval* op 31 oktober. Het congres plaatste twee grote kanttekeningen bij het zorgdebat zoals dat nu in Nederland plaatsvindt:

- Het onnadenkend wegmoffelen van kwetsbaarheid met nadelige gevolgen voor wie niet goed mee kan komen in de samenleving.

- Het bestendigen van zorg en hulpafhankelijkheid door een hardnekkige zorgcultuur van maakbaarheid en rationaliteit.

NIEUWE SOCIALE PROFESSIONAL

Als we gastvrijheid voor niet-standaardburgers serieus nemen, hebben we reflectieve professionals nodig. Professionals moeten dan ook leren op de bestaande verhoudingen te reflecteren – en op henzelf als onderdeel daarvan – om te zien wat er op het spel staat, juist met het oog op gastvrijheid voor mensen in de marge. Het kan daarbij noodzakelijk zijn dat de professional zich onttrekt aan het regime van de heersende ordes van vermarkting, verzakelijking, standaardisering en protocollering. Hij of zij kan iets buiten het gewone moeten doen voor een buiten-gewone ander.

De nieuwe sociale professional heeft de bekwaamheid om de betekenis van de situatie van de ander te ontsluiten. Op welke manieren wordt hij of zij uitgesloten? En hoe kunnen we ruimte creëren voor deze persoon? Dat kan alleen vanuit een persoonlijke, betrokken, presente houding.

Daarbij sluit die nabije professionele houding maatschappelijk engagement niet uit. Sterker nog, de reflectie op maatschappelijke uitsluiting en het bestrijden ervan in een concrete beroepsuitoefening zijn juist urgent. De nabije houding confronteert de professional namelijk met de relatie tussen de individuele problematiek en de maatschappelijke verhoudingen. Daarmee komen de eigen waarden en normen van de professional in het geding.

Doortje Kal promoveerde in 2001 aan de Universiteit voor Humanistiek op Kwartiermaken, een project dat zij initieerde als preventiewerker bij Riagg Haagrand. Eerder volgde zij aan de Haagse Sociale Academie de parttime opleiding Inrichtingswerk en later de opleiding Samenlevingsopbouw aan de Protestantse Voortgezette Opleiding. Ze werkte onder meer bij het Platform GGZ Amsterdam, dat zich inzette voor vernieuwing en democratisering van de ggz in Amsterdam. Vanaf 1 juni 2011 was zij bijzonder lector Kwartiermaken bij Hogeschool Utrecht (HU). Op 13 december geeft ze haar afscheidscollege.

Bronnen

- Baart, A. (2013). *De zorgval*. Analyse kritiek en uitzicht, in: Baart, A. & Carbo, C. (2013). *De Zorgval*, Amsterdam: Uitgeverij Thoris.
- Derrida, J. (1998). *Over gastvrijheid*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Kal, D. (2012). *Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond*. proefschrift, vierde druk, eigen beheer.
- Kal, D., Post, R. & Scholtens, G. (2012). *Meedoen gaat niet vanzelf. Kwartiermaken in theorie en praktijk*, Amsterdam: Uitgeverij Tobi Vroegh.
- Scholtens, G. & Kal, D. (1999). *'Ik verlang ernaar lid van de wereld te worden.'* *Kwartiermaken in buurt- en sportverenigingen en vrijwilligersorganisaties*. Riagg Haagrand.
- Stam, M. (2013). *Het belang van onzeker weten. Over de revisie van de verzorgingsstaat* (oratie), Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Trimbo, K. (1975). *Antipsychiatrie. Een overzicht*, Deventer: Van Loghum Slaterus.